

Др Бранко Пејрић
председник Врховног суда у пензији
Нови Сад

О ПРАВОСУЂУ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ*

Почетком Првог српског устанка устаници су фактички у потпуности разбили турски управни судски систем, мада су се формално изјашњавали да се не боре против турског султана и његове власти, већ само против дахија у Београдском пашалуку. То је практично значило да је требало оснивати — формирати органе нове власти и правосуђа. У вези формирања нових устаничких органа правосуђа, један од вићенијих устаничких вођа, прота Матија Ненадовић, у својим *Мемоарима* каже:

„Сад требало је народу суд оставити. Ја сам имао Кормчију и читао законе Јустинијанове и Мојсејеву строгост над Јеврејима и испишем неколико параграфа из Кормчије. Од којих побројаћу неке:

1. Ко би убио човека, да се убије и на коло метне.
2. Ко отме девојку силом (као што је негде бивало, а особито у каквим бунама, кад се судови побркају), тај женик, кум и стари сват шибу да трче, а други штапови да се каштигују.
3. Ко украде јагње, прасе, коња или вола тај да плати двоје и да се каштигује штаповима.
4. Ко утече из војске без допуштења да трчи шибу.
5. Са страже ко побегне да се стреља.
6. Који се криво закуне и криво сведочи, тај ону сву штету за коју је сведочио да плати, штаповима да се каштигује и да му се никада више ништа не верује и да се за свагда лажом проглаша.
7. Кад се сваде и псују, који се превати за оружје, као пола убиства да трчи шибу — и тако даље 14, 15 ли пунктова.”¹

* Рад примљен: 8. IV 1998.

¹ Прота Матија Ненадовић. *Мемоари*, Београд, 1893, СКЗ, књ. 9, стр. 107/8.

Пошто је требало оставити суд прота Матија је на скупштини предложио да се изабере судије и затражио од скупштине да именује људе. На то рекоше: „Именујте Ви да видимо које Ви знате”. Тада су предложени за судије Јован Рабас и Читак Петар, па скупштина прихвати те људе као судије. Тада се закључи да те судије оду у Клишевац, повише Ваљева, и да тамо суде по оним прописима које је прота Матија прочитао.

Према веродостојним подацима скупштина на Рељину пољу где су обнародовани пунктови и изабране судије, одржана је 5. маја 1804. године и то су први кривично материјални прописи као и дан оснивања судова. При томе треба имати у виду да су наведени прописи били донети од стране скупштине Ваљевске нахије, и њихова надлежност је била искључиво локалног карактера, односно односила се само на ту нахију.

Имајући у виду неопходну потребу формирања судова, Правитељствујушчи совјет је по ослобођењу Смедерева (26. XI 1805), према неким подацима, послао распис — упутство свим нахијама о формирању судова. До нас није доспео ниједан примерак тих упутстава тако да њихов садржај није ни познат. Међутим, позната је, у интегралном тексту, одлука о установљењу суда (магистрата) за град Ваљево и нахију ваљевску која у целини гласи:

„УРЕЖДЕНИЈЕ

Совјета Народња за Суд Вароши Ваљевске и тоја нахији.

1. Јануарија 1-ога 1809. года наименован да буде у вароши ваљевској и тоја нахији суд из четири лица засједајушча: 1-о, сенатор Ранко Петровић; 2-го Милован Тодић, 3-е Рака Мишковић, и за секретара тога Суда Сава Буричић. Од ових четири образа 1-ви да исполњава дужност најстаријег лица и да се назива судцем, а четврти да чини дужност секретарску. Ова четири наименовати образа свагда и за свашто у једном согласију да буду.

2. Дом судејски да се определи гди ће се сваки дан судити: суд пак сваки дан на уречени сат да се отвора и затвора. Ново одређеним господ, судијам поособ судити, развје ако који од членова одсуствовао буде, и не на свакому месту; није слободно, као што може бити и бивало је, да гди се год који давучија судији пријави, ту му сам и суди. У напредак такови обичај за чест свакога члена да се не уводи, но свака тужба тужитеља да се у канцеларији саслушава, а што се год кому судило буде, нека све преко канцеларије иде. Також све заповести, тужбе, рјешенија суда да согласно писмено из канцеларије преко добошара да се издају. Судијам поособ забрањује се какву нибуд заповест обшчеству објављивати преже договора и уреченога часа за објавленије. Нобудући да нова одређена господа

сударци у почетку уредбам вешти нису, то дозвољава се паметном секретару реч за ползу общества и доброга реда держати.

3. Ниједном, од најпростијег човека до најпоглавитијег, није слободно под пусатом у канцеларији указати се, но сваки који у канцеларију судејску уходио буде, сваки благородни Србин свој пусат пред канцеларијом положити нек изволи и тогда Суду чесно своју тегобу каже.

4. Суду Ваљевском најприје господар Јаков Ненадовић, пак прочи служитељи народни почитаније да имају и да буду огледало прочим свим живушчим у Ваљеву и тоја нахији. Господа Јаков Ненадовић и прочим отмјеним служитељом народним и Ваљевској Нахији свог рођака, ортака није слободно противу Суда зашчишчавати но дапаче свакому кривцу своју заштиту отказати и свакога таковог Суду предати, буди кога. У случају да се какви злодјеји у Ваљевској Нахији појаве, то Суд с спомошествованијем коменданта од нахије да се има постарати такове похватати и таковим судити.

5. Новоименовата господа сударци сву пизму и зло срце који је, може бит', на кога до сада имао, од тога часа свак своју злу вољу и зло срце да побаци. И свакому једнако да се суди, буд' богатому или најбједнијему сиромасу: особито пак предвидљиво призреније господа сударци против коменданта од нахије у сваком случају да имају.

6. Суд Ваљевски силу има свакога кривца тројеручно каштиговати: парама, хапсом и батинама. За погрешку од разлике људи буди каштига по 25 и 50 батина, на бијењу веће каштиге да не буде. Наћи ће се и таквих људи који за више речене каштиге нису, како чесни кметови, буљукбаше и трговци: таковим пак за 1-ву погрешку буди каштига арест 24 и 48 сати о хлебу и води, а 2-ги крат по 25 гроша или 50. Ако се пак случи да најчеснији човек горе поменуће каштиге потегне, пак и трећи пут согреси, таковом после буде каштига с батинама.

Ако се какво смртно убиство случи, такове убице Суд Ваљевски да се има постарати такове похватати и у градски апс затворити, по том дјело злодјеја описана врховному Србије предводителу или у Совјет Народни послати, пак какво наставленије за таквог дође, тако с њим и поступати.

7. Од свакога рјешенија Суда буд' каква сума пара, био какви миљак или какво животно, да се има свака таква вешч проценити и по три гроша на сто од кривца који буде узимати, а ово да буде приход касе, такоже и од каштиге на парама приход касе. Приходи од пасоша такса 10 пара буди приход секретарски. Од свих прихода и других дјела да се формално протокол држи. И што се нечистоће протокола тицало буде, цевациће писар, а за пресуђивање судије.

8. Суду Ваљевском опредјељавамо 9 пандура за већу силу и снагу судску, од којих 6 да се постара господар Јаков Ненадовић из нахије од поштених кућа изабрати, који ће без промене и без ајлука

служити: њихове пак у нахији куће да су слободне од свих прочих кулука кромје војне; проче 3 момка варош ваљевска да издржава, и свим 9 да се даје тахин из беглука.

9. Суд Ваљевски особито да пази на зле људе, као на хајдуке, шпионе и проче, тако да се у целој Нахији Ваљевској нигде ниједан задржати не може. Сваког Јабанца трговца за пасош питати који у варош дође и пође. Такођер свим живушчим в том крају забранити ни на 5 сати из вароши без пасоша далеко не поћи. Случи ли се погрешка, буди му каштига по расуђденију.

10. Вообшче свим живушчим Ваљевској Нахији забрањује се у Београд на Велики Суд жалити се доћи без писма Суда Ваљевског, нити ће се кому веровати у Великом Вилаетском Суду, развје ако се кому рјешеније Суда праведно не свиди, то сваки може с рјешителним Ваљевског Суда писмом доћи и хоће се свакому на ново судити. И то се забрањује, ако је распра мања 100 гроша.

11. Налаже се свим вообшче Суду новопостављеном покорни бити, не како што је до сада бивало и бива. Ако би се кто усудио Суду Ваљевском најмање поврежденије и непокорство чинити, таков свак да знао буде да самом врховному српскому предводителу и Совјету Народа Србскога поврежденије учиниће, и ако се који после овога прописа пронађе да препјатствије Суда буде, то Суд Ваљевски нека репортира у Совјет и господару Борбу, и примиће наставленије за таквог.

12. Потпис Суда Ваљевског да буде сљедујушчим образом. На свакој хартији без разлике да се потписује најстарији образ, то јест судија своје име и на крају сваке хартије секретар своје име да потписује. То се разумева да ова два образа сами нису суд, но сви заједно чине једно тело, но за увести нови ред по канцеларијам наше државе потпис сљедујушчим описаним образом да буде како и по другим госуларствам. И ни једној хартији на којој потпис по пропису не буде биће нејвјеројатна.

13. Нитко судијам никаква кулука чинити није дужан, развје ако је потреба вилајетска. Варошлијам кад се заповијест из суда изда за на војну поћи, без свакога изговора да су премни поћи. Од свију дјела свагда протоколи чисти да буду.

14. Свим новим уредбам да се за чест и живот нитко не противи које ми за благополучије опшчества и наше славе учреждавамо.

Дано у Београду 1-ог јануарија 1809. год.

Правит. Совјет Народа Србскога.²²

²² Стојан Новаковић, *Уставно ишшање и закони Караборјева времена*, Београд, 1907, стр. 125—127.

Као што се види од 14 тачака „Урежденија“ 6 се односи искључиво на правосудје — а оне су и најдетаљније и махом процесног карактера (тач. 2, 3, 5, 6, 10. и 11), 5 је општег карактера (тач. 1, 4, 8, 12. и 14), а 3 управног карактера (тач. 4, 9. и 13). Из наведених одредаба — према задацима се види да је суд (магистрат) био судско управни орган са одређеним надлежностима.

Интересантно је да су Карађорђе и Правитељствујући совјет 12. јануара 1811. године издали „Урежденије“ за Шабачки суд, које садржи свих 14 тачака као и за Ваљевски суд, с тим што су додате три нове — врло карактеристичне — тачке које су чисто процедуралног карактера и то:

1. „Никаков член у време пресуђивања из канцеларије да не излази на страну каквог договора ради; као што је бивало но нека се тужбе без сваког преждњег договора у канцеларији саслушавају и онде општим договором пресуђују.“

2. „Налаже се Господи сударнем да не пуштају много људи у канцеларији, који само без пристрасно судити виком својом забуњују, но само давучија, оптужени и нуждни сведоци нека уљегну.“

3. „Суд после ручка ниткому да не суди, и да у канцеларији пиће не уноси и пити не дозвољава се којему се што налаже упозорствује на старешине, дал се они по њињејше својим преписанијем владају. И о томе известије у Совјет да шаље, но без пристрасно тј.: истинаја, и без сваког атара.“³

Из наведених аутентичних докумената се јасно види у ком правцу је устаничко руководство оријентисало своје правосудје.

Након успешних борби са Турцима у првим годинама Устанка, Србија је имала следећих 29 нахија: Алексиначка, Бањска, Београдска, Ваљевска, Голубачка, Гургусовачка, Грочанска, Зворничка, Јагодинска, Кладовска, Крагујевачка, Крушевачка, Неготинска, Новопазарска, Параћинска, Пожаревачка, Пожешка, Поречка, Смедеревска, Соколска, Бупријска, Ужичка, Црноречка и Шабачка. Све ове нахије имале су своје судове — магистрате. Постојање тих магистрата несумњиво је утврђено било на основу преписке са њима или од њих, односно на основу њихових печата.

МАЊЕ ПОЗНАТЕ РЕЧИ И ТУРЦИЗМИ

Ајлук — плата	Миљак — добро, имање
Арест — затвор	Обшчество — заједница
Благополучије — добробит	Пизма — злоба, мржња
Вешч — ствар	Прочи, проче — остали, остало
Давуџија — тужилац	Пусат — оружје
Государство — држава	Развје — осим
Јабанац — странац	Тахин, тајин — хлеб (особито војнички)
Кроме — осим	

³ Стојанчевић Владимир, Зборник МС за историју, 72, стр. 62—64.